

Освітній семінар «Викладання історії Голокосту» відбувався вже втретє для українських вчителів. Але кожний з семінарів мав свої особливості. Третій, цьогорічний семінар відрізнявся широким колом занять, пов'язаних з порівнянням Голокосту та інших геноцидів ХХ століття. Тобто тема вкрай актуальна для осмислення шляху людства в цілому та історії України зокрема. Тема геноциду має вкрай болючий характер, політичне й політизоване навантаження, навколо цієї теми відбуваються постійні сперечання й маніпулювання термінами, цифрами, фактами. Багато країн і народів світу, в історії яких мали місце масові страждання і загибель людей, прагнуть називати ці події геноцидом, наголошуючи на унікальності та масштабності цих подій. Іноді не дуже відповідальні політики використовують цей термін так само, як і пересічні люди, керуючись, перш за все, емоційним ставленням до подій. На жаль, часто до цієї плутанини долучаються і деякі історики, які в силу тих чи інших причин не можуть бути вільними від ситуації в суспільстві в цілому і суб'єктивності власних уподобань зокрема. Відбувається своєрідне «змагання жертвами», яке часто заважає осмисленню того, що відбувалось, а себто – і попередженню чи викорінюванню цього явища назавжди.

Тому значне місце на семінарі відводилося опрацюванню термінів: Голокост, геноцид, Шоа, ілотизація, політицид та інші.

Викликає захоплення те, наскільки ретельно і відповідально французькі колеги ставляться до термінології. І це наслідок інтелектуальної традиції, започаткованої ще Рене Декартом: «Окреслюйте значення слів, цим ви позбавите людство від половини його оман». Те, що в наших підручниках, ЗМІ, навіть, історичних працях, описується загалом, без розуміння відмінностей, або недоречності використання терміну, або просто некоректно, французькі дослідники описують дуже виважено і точно, відповідно до змісту визначення. Наприклад, в нашій літературі дуже часто використовується назва «Освенцім» для такого місця злочину нацистів як Аушвіц. Але після окупації Польщі німці перейменували назву польського містечка Освенцім на Аушвіц, побудували поблизу нього концентраційний табір, а потім і табір смерті Аушвіц-Біркенау. Злочини відбувались саме в Аушвіці, це фіксовано в документах, відповідальність за них лежить на тодішньому керівництві Німеччини. Називати табір Освенцімом – це так само, як зараз вести мову, наприклад, про битву під Волгоградом, а не Сталінградом, або казати про блокаду Санкт-Петербурга замість Ленінграда. Крім того, назва «Освенцім» у сполученні із словом «табір» болісно зачіпає польську сторону, оскільки пов'язує місцеву назву селища із злочинами нацистів, таким чином об'єднуючи їх в один змістовий ряд.

Вкрай цікавим і повчальним було опрацювання терміну «геноцид», а також кваліфікування різних подій історії відповідно до ознак геноциду (викладачі Ів Тернон, «Навіщо вивчати і перекладати історію геноцидів та злочинів проти людяності?», Жоель Котек, «Що таке геноцид? Введення до порівняльних підходів»). Крім того, питання дефініції терміна «геноцид» та його кваліфікаційних ознак, динаміку процесів, які призводять до геноциду, розглядали у своїх лекціях Кристиан Інграо «Еволюція ідеї геноциду: різні фази «остаточного розв'язання», Ів Тернон «Геноцид вірмен в Оттоманській імперії», Хелен Дюма «Геноцид тутсі в Руанді». На мою думку, якби так ретельно ці терміни опрацьовувалися в школах та вищих навчальних закладах України, то загальна культура мислення та відповідальність за власні слова й оцінки була б в суспільстві значно вищою.

Дуже змістовною і аргументованою була лекція пана Ніколя Верта «Злочини проти людяності на території України до та після II світової війни». Не обійшлося у зв'язку з цим і без дискусії щодо Голодомору в Україні 1932-1933 років. Дуже тактовно і виважено, відповідно до визначення «Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду», французькі історики кваліфікували цю трагедію не як геноцид, а *політицид*, тобто знищення певних верств суспільства або суспільних груп з метою запобігання політичному опору або боротьбі.

Науковці Ів Тернон та Джоель Котек наголошували на обов'язкових ознаках геноциду:

- наявність групи, яку маркують як «зайвий народ»;
- наявність зачинених дверей, тобто неможливість врятуватися для цієї групи людей, оскільки на державному рівні їм перекривають шляхи порятунку;
- наміри винищити не окрему частину громадян, а намір знищити людей – певну етнічну, релігійну або расову групу – як таку. Наміри є центральним елементом кваліфікації;
- наявність злочинної ідеології, підготовка суспільної думки до «очищення країни від паразитів», медичної процедури з оздоровлення суспільства, «профілактичного» геноциду. Використання евфемізмів, мови ворожнечі, метафор;
- рішення та його прийняття. Планування і організація на державному рівні;
- проведення акцій в обмежений проміжок часу, від лічених днів до кількох років.
- геноцид проводиться не внаслідок війни, але часто нею прикривається,
- заперечення, а не залякування народу (після геноциду, народ як такий не існує на теренах певної території або скорочується до дуже незначного відсотка громадян в суспільстві, загибель цілої культури).

Ще одна тема семінару – це проблема колаборації, яка, як і все, що стосується війни, є дуже багатомірним, неоднозначним явищем. Що саме вважати колаборацією – роботу на підприємствах чи в сільському господарстві під час окупації, участь в адміністративних структурах, військових формуваннях, підпорядкованих німцям?.. Які мотиви призводили до подібних рішень? Була така співпраця вимушеною чи із шкурних інтересів, ідеологічних установ? Які наслідки мала? Таке питання доводилося вирішувати окремим людям, групам і інституціям суспільства, урядам окремих держав, зокрема, Франції. Лише декілька років тому, після довгих дискусій у суспільстві і за наявності політичної волі лідерів країни, нарешті, Франція почала вважати частиною своєї історії не тільки рух Опору, боротьбу «Вільної Франції», де Голля, а й існування і політику уряду Віші. І прийняло відповідальність за його діяльність. Під час відвідування колишнього транзитного табору та табору для інтернованих осіб в Дарсі ми побачили п'ять меморіальних табличок, зроблених у різні повоєнні часи. Цікаво, що ніхто їх не змінював і не вилучав. Ці таблички є своєрідним навчальним джерелом, яке свідчить про зміни ставлення до подій II Світової війни у Франції. На перших ще взагалі не визнається особливість долі євреїв Франції, відповідальність за знищення тисяч громадян країни покладено на гітлерівців. Поступово, слово за словом, цифра за цифрою все точніше вимальовується, що саме відбувалося на цьому місці, і, нарешті, в останній табличці, 2005 року, визнається вина уряду Франції під керівництвом Петена. Чи здатне українське суспільство залишити сліди власних помилок і шляху до покаяння? Адже й досі питання колаборації є болючою точкою нашого суспільного життя.

І ще один приклад того, як вивчення історії Шоа відбивається на житті сучасної демократичної Франції, про що ми дізналися від координатора Меморіалу Жака-Олівера Давида. Коли французькі поліцейські закінчують професійне навчання, в останній день перед виходом на роботу їх обов'язково привозять в «Меморіал Шоа». Вони на власні очі бачать свідоцтва того, як громадян Франції, євреїв, депортувала на смерть французька поліція за наказом тогочасного уряду країни. Після чого чують від свого керівництва директиву: якщо поліцейський вважає, що він отримав злочинний наказ проти людяності, він вправі не виконувати його. Вражаюче.

Окрім лекційних занять учасникам семінару було запропоновано відвідування Музею мистецтва та історії юдаїзму, яке дозволяє із сумом переконатися, який надзвичайно багатий, різнобарвний і мудрий світ як власну складову втратила Європа внаслідок Голокосту. Винищення Ідішленда – це не тільки трагедія безвинно обірваних життів, а й дійсно світова культурна втрата.

Не можна не відзначити корисність практикуму Антуана Жерма «Фото і фільми у викладанні історії Голокосту». Досвід відвідування багатьох уроків, лекцій, семінарів в Україні змушує признати, що зазвичай у нас фільми під час навчання використовуються заради більш цікавого подання матеріалу, як ілюстрація, щоб було «живенько». Ретельна робота із самим фільмом як окремим видом джерел майже не зустрічається. Антуан Жерма показав майстер-клас саме такої роботи. Після перегляду фрагменту документального фільму Клода Ланцмана «Шоа» (інтерв'ю зі свідком А. Бомба) викладач зосередив нашу увагу на тому, як, з якого ракурсу знімався цей сюжет, що було в кадрі на першому плані і що – на другому, як використовували колір і світло, як перегукуються розповідь Абрахама з тим, що відбувається на периферії кадру. Тобто якими засобами Ланцман знайомить глядача з подіями Голокосту і яке враження й завдяки чому фільм справляє на аудиторію.

Саме заради цього Меморіал організував нам зустріч із незабутньою людиною Анрі Боланом, котрий пережив Аушвіц. Він був підлітком у роки II Світової війни, до того жив у пересічній великій дружній єврейській сім'ї, був депортований із Франції в Аушвіц, чудом врятувався. Ніяких особливо героїчних діянь, звичайна трагічна доля мільйонів. Але те, що він зробив зі свого життя після війни, якою особистістю став він внаслідок пережитих страждань, – це вражає. Я рідко бачила таку спрямовану на попередження війни і таку світлу людину. Він випромінює Добро і готовий битися за нього до останнього. П. Анрі вразив деталями своєї розповіді і мудрістю відповідей на наші запитання. Він – літня людина, яка переймається тим, щоб донести до живих голоси загиблих, не дати їх забути. Коли його запитали, що саме допомогло йому вижити, п. Анрі подумав і сказав, що не має відповіді, хіба що весь час благав Бога дати йому зустрітись зі своєю матусею. А на питання, чи пробаचाє він, як віруюча людина, німців за Голокост і перенесені особисто ним страждання, п. Анрі відповів, що жоден із нацистів його не просив про це, а щодо німців... Після війни, отримавши лікарську освіту, він зустрів хвору на туберкульоз німецьку дівчину, яка стала йому дружиною на все життя. Люди – це люди, якої б національності вони не були, а ті, хто здійснює злочини, не мають виправдання і не можуть маркувати свій народ.

У цілому хочу зазначити, що семінар справив величезне інтелектуальне, емоційне філософсько-етичне враження. І викликав грікі почуття щодо стану історичної пам'яті у нас вдома. Чому питаннями Голокосту займається в Україні практично одна неформальна освіта? Адже йдеться про трагічну долю 1,5 млн євреїв, наших співвітчизників? Чому уряди розвинутих країн світу створюють меморіали своїм загиблим громадянам, фінансують діяльність інститутів та установка намагаються розшукати і повернути імена всіх безвинних жертв та героїв, а на теренах України цим займаються лише окремі ентузіасти без будь-якої підтримки держави, а на місцях масових страт мирного населення будують розважальні комплекси? Жан-Поль Сартр казав, що *ми не можемо змінити минулого, але ми можемо надати йому іншого продовження*.

Хочу висловити вдячність його організаторам за надані нові знання, ідеї, навчальні матеріали, за цікаве спілкування та якісні дискусії, за поштовх для роздумів, за розуміння власної відповідальності. Гвідо Кноп, німецький історик, сказав, що ми не відповідальні за минуле, але ми відповідальна за пам'ять про минуле. І, додав, за те, щоб жахи минулого ніколи не повторилися.

*Тетяна Асламова, завідувач науково-методичної
лабораторії історії та правознавства
Південноукраїнського регіонального інституту
післядипломної освіти педагогічних кадрів (м. Херсон)*